

S. ARLAUSKAS

INTELEKTUALINĖS INTUICIJOS IR PRODUKTYVIOS VAIZDUOTĖS SANTYKIO SAMPRATA I. KANTO IR J. G. FICHTĖS FILOSOFIJOJE

Intelektualinės intuicijos ir produktyvios vaizduotės santykio aiškinimas yra susijęs su fundamentaliomis I. Kanto ir J. G. Fichtės filosofijos problemomis, todėl jis yra reikšmingas, vertinant šių filosofų gnoseologines, ontologines, etines ir estetines pažiūras. I. Kantas, griežtai priešpriešindamas tas sąvokas, išreiškė opoziciją metafiziniam naujųjų amžių racionalizmo ir empirizmo teoretizavimui. Būtent šios filosofinės pakraipos paskatino jį giliau paanalizuoti pažinimo mechanizmą, atsiriboti nuo kraštutinumų, nesavikritiško siekimo pažinti tikrovę, surasti galutinę pasaulio priežastį. Veikale „Grynojo proto kritika“ I. Kantas griežtai neigia intelekto intuityviają galią, kuri buvo besąlygiškai pripažįstama R. Dekarto, B. Spinozos, G. Leibnico filosofijoje. Jo nuomone, intelekto veikla yra diskursyvi, mąstymas savarankiškai nepajėgia pažinti daiktų. Greta intelekto I. Kantas kelia kitą, priešingos kilmės, tačiau lygiavertį pažinimo proceso šaltinį — juslinę intuiciją, kurią pažįstantis subjektas patiria per apriorines erdvės ir laiko formas. Genetiškai atskyręs pažintines galias, I. Kantas suponavo problemišką užduotį — nustatyti jų ryšio sąlygas, kurių pagrindu gyvuotų normalus pažinimas. Išėitis galėjo būti tik viena — rasti tokį „tarpininką“, kuris, išsaugodamas pirminę abiejų komponentų specifiką bei autonomiškumą, drauge sugebėtų juos sujungti, kitaip tariant, būtų abiem bendras. Šią galią I. Kantas priskyrė produktyviai vaizduotei, kurią jis vadino transcendentale arba figūrине sinteze. Tačiau jos I. Kantas nelaikė ypatingu pažinimo proceso šaltiniu, kuris galėtų prilygti intelektui ir juslumui. Produktyvi vaizduotė, I. Kanto požiūriu, „yra intelekto poveikis juslumui ir pirmasis jo taikymas (kaštu visų kitų taikymų pagrindas) mums prieinamo stebėjimo objektams“¹. Produktyvia vaizduote I. Kanto koncepcijoje galima laikyti intelekto spontaniškąją veiklą jo orientacijoje į erdvės ir laiko formomis besireiškiantį jutiminį patyrimą. Konkretizuodamas vaizduotės veikimo mechanizmą, I. Kantas sieja ją su įgimtu žmogui sugebėjimu konstruoti jutiminę įvairovę pagal bendrąsias intelekto taisykles, vadindamąs sprendimo

¹ Kantas I. Grynojo proto kritika.— V., 1982, p. 144.

galia. Pastarosios apriorinės juslinės sąlygos funkciją jis priskiria transcendentaliniam laiko apibrėžimui pagal intelekto kategorijas. Būtent tai galų gale pasirodo tikroju produktyvios vaizduotės produktu, implikuojančiu savyje juslinius bei mąstymo darinius bei sutaukinančiu prieštaringos prigimties elementus. Transcendentalinis laiko apibrėžimas yra „vienarūšis su kategorija (kuri sudaro jo vienumą) ta prasme, kad jis yra bendro pobūdžio ir remiasi apriorine taisykle. Kita vertus, šis apibrėžimas vienarūšis su reiškiniu ta prasme, kad laikas glūdi kiekviename empiriniame įvairovės vaizdinyje“². Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad I. Kantas sąmoningai vadina vaizduotės sintezę „produktyvia“, norėdamas pabrėžti, jog ji formuoja ne pačius vaizdinius, bet jų schemas, t. y. savotiškus vaizdinių konstravimo būdus, kurie savo pirmenybiškumu garantuoja galimą potencialaus patyrimo „erdvę“. Nors produktyvi vaizduotė teikia apioriškai „intelektualizuotą“ juslumą, šios vaizduotės pagrindu susidarantys vaizdiniai negali būti laikomi galutinai pažintomis schemomis. Juslumas, receptyviai priklausydamas nuo nepažinaus daikto savyje, apriboja vaizduotės spontaniškąją laisvę. Sąlygojamas konkrečių empirinių aplinkybių, subjektas kiekvieną akimirką apioriškai formuoja vis naują, niekada nepakartojamą pirminio patyrimo lauką, kurį išsamiai apibrėžti intelektas praranda bet kokią viltį. Čia slypi jo diskursyvioji prigimtis ir intelektualinės intuicijos negalimybė. I. Kantas skeptiškai žiūri į tai, kad kada nors bus galima atskleisti ir išnagrinėti vaizduotės struktūrą: „Šis mūsų intelekto schemiškumas reiškinių ir pačių jų formų atžvilgiu yra žmogaus sielos gelmėse paslėptas menas, kurio tikruosius metodus mums vargu ar kada pavyks atskleisti ir įminti gamtos mįslę“³.

Absoliučiu intelekto ir juslumo skirtumu grįsdamas mąstymo spontaniškumą, I. Kantas „Praktinio proto kritikoje“ sprendžia kitą, ne mažiau jam svarbų uždavinį. Autonomiškas intelektas nėra visiškai bevaisis. Pasirodo, kad jis padeda aiškinti laisvės fakto galimybę tikrovėje. I. Kanto nuomone, praktinio proto (autonomiško intelekto) padarinys — kategorinis imperatyvas, arba dorovinis dėsnis, verčiantis žmogų elgtis taip, kad veiklos maksima galėtų būti taikoma kaip visuotinis dėsnis, neginčijamai liudija apie jos priklausomybę noumenaliam (protu suvokiamam) pasauliui. Vadovaudamasis proto idealais, žmogus gali, nepažeisdamas gamtoje vyraujančio determinizmo, laisvai įsiterpti į jo stichiją. Jo būvis pasirodo esąs ne tik natūralaus, bet ir noumenalaus pasaulio apraiška. Praktinėje sferoje I. Kantas tarytum pripažįsta proto sąvokų ir empirinių stebinių absoliutų ryšį, kurį tokiu atveju galėtum laikyti intelektualinės intuicijos pasireiškimu. Tačiau taip nėra. I. Kantas griežtai draudžia hipostazuoti proto idėjų įtaką juslumui, absoliutinti šį reiškinį ir jo pagrindu — pažintinę galią. „Bet kodėl galimas vien tik mąstyti pobūdis tam tikromis aplinkybėmis teikia kaip tik tokius reiškinius ir tokį empirinį

² Ten pat, p. 159—160.

³ Ten pat, p. 161.

pobūdį — atsakymas į šį klausimą lygiai taip pat išeina už mūsų proto bet kokio sugebėjimo ribų; maža to, protas net neturi teisės kelti tokių klausimų <...>“⁴. I. Kanto požiūriu, praktinio proto idėjos negali teoriškai apibrėžtai funkcionuoti gamtinėje tikrovėje, nes empirinės sąlygos visada yra konkrečios, ribotos, o idėjoje įsikūnijsa absoliuti sintezė. Baigtinei būtybei — žmogui tokia sintezė nepasiekijama. Dėl šios priežasties praktinio proto idėjos (dievas, laisvė, nemirtingumas) gamtotyroje turi reguliatyvinį, bet ne konstitutyvinį statusą. Kita vertus, tokia pozicija savaime susiaurina jų praktinę funkciją. Šį momentą I. Kantas pripažįsta, laikydamas jas viso labo praktinio proto postulatais.

Suteikęs žmogaus būties gamtinei ir praktinei pusėms savarankišką pagrindą, I. Kantas tarsi pasiekia užsibrėžtą teorinį tikslą. Nors pažintinei ir valios veiklai atveriamos galimybės laisvai plėstis, nesikišant vieni į kitos sferą, vis dėlto jų ryšio problema išlieka. Ir tai pripažįsta pats I. Kantas. Veikale „Sprendimo galios kritika“ nagrinėdamas šį klausimą, jis praplečia intelektualinės intuicijos bei produktyvios vaizduotės sampratas. I. Kantas skiria du galimus inteligibilaus ir fenomenalaus pasaulių ryšio atvejus, iš kurių vienas reiškiasi estetikoje, o kitas — teleologijoje. Pradinėje pozicijoje genetiškai atskirti intelektas ir jusliškumas atlieka principinį vaidmenį, nagrinėjant šią problemą. I. Kanto nuomone, savarankiškai besiplėsdama, produktyvi vaizduotė ypatingais atvejais gali atitikti intelekto arba proto darinius, tuo būdu juos specifiškai sujutimindama, ir tai atspindėtų stebėtojo jausminė reakcija. Tačiau „toks“ sujutiminimas yra ypatingas, nes inteligibilią racionalių struktūrų specifiką jų keičia į estetinę. Pastaroji pasireiškia tuo, kad visiškai nevaržo vaizduotės laisvos plėtotės ir negali būti aprašyta jokiais teoriniais metodais. I. Kantas pabrėžia, kad būtent produktyvi vaizduotė, bet ne intelektualinė intuicija formuoja estetinį išgyvenimą. Mat „estetinė idėja negali tapti pažinimu, nes ji yra stebiny (vaizduotės), kuriam niekada negalima rasti adekvačios sąvokos“⁵.

Vis dėlto kyla klausimas, ar I. Kantas nesupaprastina estetinio fenomeno vertės, ar neatlieka intelektas jame svaresnio vaidmens. I. Kanto galimą „nenuoseklumą“ šiuo klausimu išvelgia tarybinis filosofas A. Losevas, nagrinėdamas I. Kanto ir Plotino filosofinę paralelę. Jis nurodo, „kad jei ne proto idėja, <...> tai bent estetinė idėja yra tikra intelektualinės intuicijos rūšis“⁶. Iš subjektyvių pozicijų I. Kantas vertina ir teleologinį fenomenalaus bei inteligibilaus pasaulių ryšio atvejį. Nagrinėdamas jį, filosofas aiškiau apibūdina intuityviojo intelekto specifiką. Pastarasis, tikrovės objektus apibrėždamas baigtinėmis (tikslinėmis) priežastimis, įveikia atsitiktinį ryšį tarp patyrimo įvairovės ir proto idėjos. Realaus ir idealaus būvio sutapimas aktualiai apibrėžia objekto dalis. Vertindamas šios struktūros taikymo galimybes, I. Kantas vėlgi išlieka

⁴ Ten pat, p. 402.

⁵ Kant I. Werke.— Berlin, 1922, Bd 5, S. 418.

⁶ Loseв А. Р. История античной эстетики: Поздний эллинизм.— М., 1980, с. 595.

ištikimas savo metodologiniams principams. Diskursyvaus intelekto postulatas draudžia pripažinti teleologinius ryšius objektyvioje realybėje. I. Kanto požiūriu, tikslinės idėjos išreiškia proto sprendimo galios maksimumas, kurių pritaikymui reikalinga pačių objektų būtis. Priešingai, praktinėje srityje intuityviąją struktūrą jis stengiasi realizuoti objektyviai. Ji šiuo atžvilgiu yra ne vien subjektyvi (sprendimo galios maksima), bet priklauso esmei paties proto, „iš kurio reikia išvesti visą gamtos, kaip mūsų proto objekto, sisteminių vienumą“⁷, o absoliučiu „atskaitos tašku“ tokioje sistemoje gali būti pats žmogus. Tačiau, kaip minėta, inteligibilaus pasaulio dėsniai, gamtotyroje funkcionuodami kaip reguliatyviniai principai, tarytum virsta subjektyvia, nors tam tikra dalimi pažinimo procese naudinga, proto regimybe.

„Ortodoksaliame“ I. Kanto nusiteikime pasirinktųjų metodologinių pozicijų atžvilgiu slypėjo ypatingi filosofinės pasaulėžiūros orientyrai, kurie padėjo išaiškinti reikšmingus filosofinio mąstymo niuansus. Tai pasakytina ir apie intelektualinės intuicijos bei produktyvios vaizduotės santykio interpretaciją. Teorinio proto kontekste iškylanti produktyvi vaizduotė fiksuoja svarbią žmogaus ir pasaulio santykio ypatybę, kurią nejučiomis ignoravo ankstesnė filosofija. Pažinimas turi būti grindžiamas ne vien teorinėmis, bet ir jutiminėmis intencijomis. Ne vienareikšmių, bet nuolat atsinaujinantį ir nepakartojamą pasaulėvaizdį bando fiksuoti filosofas. Sunku nesutikti su I. Kanto nuomone, kad pernelyg vienušiška protinės galios „koncentracija“ slepia „nenorą“ pripažinti realų pažinimo begalinumą, gundo ieškoti „magiškos esybės“, apčiuopti „ypatingą substratą“, kuris lyg „stebuklu“ atskleistų visas būties paslaptis. „Pirmoji klaida, atsirandanti dėl to, kad aukščiausiosios esybės idėja vartojama ne tik reguliatyviai, bet ir (o tai priešinga idėjos prigimčiai) konstitutyviai,— tai tingus protas (*ignava ratio*)“⁸. Tokia yra pozityvioji idėjų reguliatyvumo esmė. Vis dėlto peršasi mintis, kad subjektyvistinė proto idėjų funkcijos interpretacija yra ribota, nes griežtas proto darinių atskyrimas nuo objektyvaus, jusliška reikšmingo pagrindo paverčia juos nieko nereiškiančiais ženklais. Norint metodologiškai reabilituoti mąstymą, yra būtina pripažinti intelektualinės intuicijos pozityvią funkciją. Neigiami I. Kanto filosofavimo rezultatai šiuo požiūriu yra akivaizdūs. Pabrėžtinai jo filosofinės minties „nuosaikumas“ principiniais punktais yra ne tik kad neįveiktas iracionalumas, bet ir kraštutinis agnosticizmas, išplaukiantis iš teorinių išvadų, padarytų aiškinant daikto savyje sampratą, produktyvios vaizduotės tyrimo perspektyvas, laisvės apraiškas gamtinėje tikrovėje, taip pat meno fenomeną. Subjektyvistškai vertindamas gyvosios gamtos teleologiskumą, I. Kantas diskredituoja visiškai realų reiškinių. Intelektualinis antiintuityvizmas itin negatyviai atsiliepia jo etinei koncepcijai. Pasirodo, kad gamtiškasis pasaulis gališ tik iškraipyti gryo doroviškumo siekimą. Vienintelis būdas to išvengti — atsiri-

⁷ Kantas I. Grynojo proto kritika, p. 486.

⁸ Ten pat, p. 483.

boti nuo „žemiškų gėrybių“. Bandydamas gnoseologijoje išaukštinti natūralias žmogaus galimybes, I. Kantas etikoje ima propaguoti asketizmą. Negalima nepastebėti, kad esminę įtaką tokiai mąstytojo pozicijai padarė epocha, kurioje gamtamokslinių atradimų poveikyje tikrovės reiškiniai buvo vertinami mechanizmo dvasia ir tebebuvo aktuali priešprieša scholastiniam teleologizmui.

J. G. Fichtė, kurdamas savo filosofinę sistemą, bando išrišti tas teorines problemas, kurias I. Kantas sprendė kaip skeptikas. Intelektualinės intuicijos bei produktyvios vaizduotės sampratas I. Kantas griežtai atskyrė ir jų santykį sankcionavo kaip niekada neišsprendžiamą problemą, o J. G. Fichtė intelektualinės intuicijos pagrindu absoliutina žmogiškos veiklos prigimtį, be kita ko tvirtindamas, kad neiškraipo I. Kanto filosofijos dvasios. Tikrovę, kaip filosofinio tyrimo objektą, jis laiko gyvybinga visuma. Tačiau tuo J. G. Fichtė nemėgina priskirti jai ypatingų gyvybiškumo jėgų. Mąstytojas gerai jaučia naujųjų amžių gamtamokslinę priešpriešą scholastiniam dogmatizmui metafizinių jėgų atžvilgiu bei savo pirmtako pozityviąją intenciją šiuo klausimu. Tačiau J. G. Fichtė atkakliai ieško argumentų, kurie kartu išlaisvintų filosofinę pasaulėjautą iš mechanistinės sampratos rėmų. Jis atmeta tokį erdvės ir laiko aiškumą, pagal kurį izoliuoti ir begaliniai tįsūs erdvės ir laiko „rezervuarai“ yra užpildyti įvairiopa medžiaga. Visa tai mąstytojas bando aiškinti vieningu principu, kuris kartu galėtų sąlygoti tikrovės nepaliojamą kaitą. Būtent tai J. G. Fichtė pažymi „veiklos“ kategorija, kuri yra bene svarbiausia jo filosofijoje. Veikla, jo požiūriu, nėra abstraktas. Jos pobūdis, priešingai, yra paženklintas simbolio „Aš“ subjektyvumu. Tai postulodamas, J. G. Fichtė sukuria specialų terminą „Tathandlung“, kurio prasmę sudarė ne tik veiksmas, bet ir to veiksmo samprata, jo tikslingumo žinojimas. J. G. Fichtė teleologijos pagrindu stengiasi suartinti fenomenalų ir inteligibilų pasaulį, kurie I. Kanto filosofijoje griežtai atskirti. Jis vadovaujasi tuo, kad tikrovėje jie visada yra sujungti. Sąmonės ir būties tapatumas jam yra faktas. „Reikalavimą filosofui stebėti patį save, vykdant aktą, kurio dėka jam gimsta „Aš“, aš (J. G. Fichtė.— A. S.) vadinu intelektualine intuicija (intelektuale Anschauung)“⁹,— nurodo J. G. Fichtė. Filosofas neigia mechanistinę pasaulėžiūrą. Žmogaus veiklos pagrindas negali būti absoliučiai neorganizuotas. Privalo egzistuoti reali garantija, kad kūrybinė žmogaus veikla turėtų autentišką išorinio pasaulio atitikimo aspektą. Reikalaudamas tiesioginio ir šiuo atžvilgiu besąlygiško pasaulio tikrumo pasitvirtinimo (kurį jis žymi simboliu „Aš“), J. G. Fichtė suduoda stiprų smūgį religiniam dogmatizmui, „tikrąjį“ egzistavimą iškeliančiam už žemiškų ribų. Tačiau mąstytojas suproblemina intelektualinę intuiciją, kaip tikrovės patirties jausmą. Ji nėra tiesioginis kasdieninio patyrimo atributas, įgalinantis bet ką ir bet kada stebėti save iš „absoliuto pozicijų“. Priešingai, savo problemišku jį greičiau yra užduotis, kurią žmogus nuolat turi spręsti. Pakanka pažymėti, kad

⁹ Fichtė J. G. Werke.— Leipzig, 1908—1911, Bd. 3, S. 47.

J. G. Fichtė šiai žmogaus veiklos charakteristikai teikia aukščiausią vertę. Intelektualinės intuicijos specifiką jis nesiryžta išreikšti jokiais diskursyviais metodais. Ji yra ne tik pirminis veiklos aktas, bet ir sudėtingo filosofinio apmąstymo rezultatas. Mąstytojas primena paprastą analogiją tarp filosofijos ir visų kitų mokslų. Tai, kad bet kuris specialus mokslas reikalauja ypatingo pasirengimo, nieko nestebina. Neturėtų stebinti ir tai, kad filosofijai toks pasirengimas itin reikalingas jau vien dėl jos objekto prigimties. Intuityvus tyrimo autentiškumas tarsi atveria J. G. Fichtei galimybę aprašyti objektą fundamentaliomis kategorijomis. Intelektualinė intuicija tampa ne tik filosofine pradžia, bet ir viso tyrimo būtina sąlyga. J. G. Fichtė neripazįsta, kad, priskirdamas jai universalią reikšmę, pažeidžia akivaizdžiausią I. Kanto filosofijoje diskursyvaus intelekto reikalavimą. Jo nuomone, intuicija liečia ne stebinį, bet veiklą, ne teorinę, bet praktinę santykio pusę. Intuityvus suvokimas galys atsiverti tik dorovinio dėsnio (kategorinio imperatyvo) visiško suvokimo šviesoje. „Jeigu bent vienas žmogus visiškai ir bet kurią minutę yra vienodai tikras savąja filosofija, jei jis visiškai sutaria pats su savimi, ją išpažindamas, jeigu jo laisvas filosofavimas atitinka tai, kas jį lydi gyvenime, tai tame žmoguje filosofija pasiekė tikslą“¹⁰.

Veikloje J. G. Fichtė išvelgia ne tik besąlygišką subjekto tapatumą, pažymimą simboliu „Aš“, bet ir jam diametraliai priešingą patyrimą, neigiantį žmogišką autentiškumą, kurį jis pažymi simboliu „ne Aš“. Nevaržydamas filosofinės minties, J. G. Fichtė šių simbolių pagalba tikisi išreikšti bet kokių realų būvį. Filosofinio tyrimo specifiką, jo nuomone, yra ta, kad ji reiškia ribines struktūras. Būtent šiame kontekste jis interpretuoja I. Kanto juslumo ir intelekto antitezę, kuri iš esmės bendriaušiu būdu išreiškia priešingas sąmonės orientacijas, tarytum dvi nesusitaikstomas, bet nuolažtos viena kitos „ieškančias“ logines konstantas. Bandydamas priešybes sujungti, J. G. Fichtė aptaria įvairias minties raidos galimybes. Orientyras atsipalaiduoti nuo netinkamų teorinių „vingių“ yra pirminis „Aš“, kuris, konfrontuodamas su „ne Aš“, refleksinėje grandinėje bando pastarajame aptikti save ir tuo būdu išsiskleidžia į dialektinę sistemą, realizuojančią jį patį: „<...> refleksijos pagalba aiškiai suvokti, kad prieštaringi požymiai, esantys apibrėžtoje sąvokoje = A, *prieštaringi*, reiškia išanalizuoti sąvoką A“¹¹, ir, be to, sulyginus analitinį bei sintetinį tyrimą, tikrovė yra „<...> pirminio sintetinio Aš veiksmo produktas“¹². Vertinant tokį tyrimo metodą, matyt, galima būtų teigti, kad J. G. Fichtei intelektualinė intuicija yra dialektinio mąstymo savybė.

J. G. Fichtė skiria du galimus antitezės atvejus. Pirmajame besąlygiško „Aš“ pirmenybiškumo pagrindu santykinį pirmumą įgyja „ne Aš“ pozicija (I. Kanto juslumas) ir, apibrėždama patį „Aš“, paverčia jį teori-

¹⁰ Ten pat, p. 319.

¹¹ Ten pat.

¹² Ten pat.

niu (I. Kanto diskursyvus intelektas). Kitu atveju pirminis „Aš“ pats apibrėžia „ne Aš“, ir tada realizuojamas praktinis subjekto ir objekto santykis. J. G. Fichtė pažymi, kad tiesioginis „Aš“ ir „ne Aš“ (jūsų ir intelekto) sujungimas savaime sunaikintų jų specifiką, o kategoriškas izoliavimas, priešingai, neleistų jų sujungti. Jis išryškina komponentuose tai, kad kiekvienas iš jų savo specifiką gali apibrėžti tik kito pagrindu, taigi su juo supanašėdamas. Tačiau ir toks sutapatinimas, J. G. Fichtės nuomone, dar nėra pakankamas. Skirtingos sąmonės orientacijos, išreikšdamos viena kitos specifiką, drauge privalo suponuoti tai, kas nuo jų abiejų nepriklauso, abi jas apibrėžia, kas yra pati jų sąlyčio riba. Tai ir yra ta nepriklausoma veikla, vadinama produktyviąja vaizduote. Tačiau pastarosios J. G. Fichtė (kaip ir I. Kantas) nelaiko ypatinga jėga, kuri lygiaverčio nario teisėmis galėtų būti gretinama su juslumu ir intelektu. Tai tas pats „Aš“, tik inteligibilioje būsenoje, kuriame „ne Aš“ (jūsų, išorinis postūmis (Anstoss) yra jo paties produktas: <...> postūmis egzistuoja ne be „Aš“ pagalbos, jis įtakoja „Aš“ veiklą, jam teigiant save¹³. Antra vertus, postūmio reikia tam, kad „<...> be postūmio nėra saviraiškos ir t. t.“¹⁴. Apibrėždamas aktyviąją pusę kaip nesunaikinamą, o „ne Aš“ įtaką — kaip baigtinumo reikalavimą, J. G. Fichtė transformuoja produktyviosios vaizduotės sintetinės veiklos interpretaciją į begalinumo ir baigtinumo kategorijų sąveiką. Sintetiniu požiūriu tai reikštų, kad be begalinumo nėra apribojimo ir atvirkščiai. Begalinis „Aš“ veiklumas tampa savo baigtinumo priežastimi, nes „jis apriboja pats save („Aš“) kaip begalybės substratas, atskiria save patį nuo savo begalinės veiklos“¹⁵. Apribodamas save, „Aš“ tarsi susidaiktina, tampa baigtinis, bet, norėdamas išsaugoti begalinę prigimtį, „privalo būti teigiamas už „Aš“ ribų“¹⁶. Išryškėja, kad begalinumo ir baigtinumo sintezė yra niekada iki galo nerealizuojamas vyksmas. „Aš“, būdamas beribis, bando apčiuopti save ribotu būdu, o tai yra prieštaringa ir todėl tarsi „atsoka“ nuo savo produkto, vėl iš naujo ieško kito ir t. t. „Užduotis vis dėlto yra akivaizdi, ir atsiranda kova tarp nesugebėjimo ir reikalavimo. Šioje kovoje dvasia susilaiko savo judėjime, svyrudama tarp abiejų priešybių, ji svyruoja tarp reikalavimo ir negalimybės jį atlikti, bet būtent tokia būvyje ir tikrai tokia ji sulaiko jas tuo pat metu. <...> Šis būvis yra vadinamas stebiniu (Anschauung). Veikiančioji jėga jame yra anksčiau pažymėta produktyvios vaizduotės jėga“¹⁷. Nesunku pastebėti, kad vaizduotės „produktyvumas“ J. G. Fichtės teorijoje įgyja ryškų praktinį atspalvį. Produktyvios vaizduotės esmėje glūdintis *reikalavimas* sintezuoti priešybes suartina ją su absoliutaus pažinimo intencijomis. Kita vertus, J. G. Fichtė neįgyvendina šio reikalavimo. Ab-

¹³ Ten pat, p. 405.

¹⁴ Ten pat, p. 406.

¹⁵ Ten pat, p. 408.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat, p. 418—419.

soliuti sintezė lieka visada nerealizuojama užduotimi. Šiuo momentu J. G. Fichtė siekia išsaugoti I. Kanto produktyviai vaizduotei būdingą besalinio atsinaujinimo bruožą, nenuotolti nuo savo pirmtako teorinių intencijų. Kita vertus, autentiškai neišgyvenus esamo sintetinio akto, prarandama galimybė kontroliuoti tolesnę sintezės eigą. Nepasiekdamas visiško savokos ir būties suvienijimo, sintetinis aktas salygoja tam tikra būties netikrumą ir kartu subjekto „dvasinį nepasitenkinimą“. Ši „dvejojimo“ išreiškia J. G. Fichtės motyvas apie tai, kad pirminė jo filosofijos nuostata — intelektualinė intuicija kasdieniniame žmonių patvime yra aktualiai nesuvokiama, o jos egzistavimo išsamoninimas yra išskirtinės kategorijos žmonių — filosofų refleksijos reikalas. Suartindamas produktivią vaizduotę su praktinėmis reikmėmis, absoliučios sintezės reikalavimu J. G. Fichtė „išduoda“ pagrindinę savo filosofijos tendenciją: teorine proto struktūra pajungti praktinei, produktiviai vaizduotei laikyti neisisavintos (nesamoningos) intelektualinės intuicijos būviu. Vertinant šį momentą, reikėtų giliau panagrinėti, ar J. G. Fichtė absoliutaus „Aš“ pirminio intuityvumo ir produktyvumo pagrindų nebando konstruoti realybe tarsi iš nieko. Mastytojas pripažįsta, kad teorijai pradinė „dirva“ yra stebinys. Aiškindamas „Mokslo teorijos“ poziciją šiuo klausimu, jis atkreipia dėmesį į I. Kanto veikale „Grynąjo proto kritika“ dėstoma intelekto santykį su patvrimu. Pirminį intelektinį vaizdinį „Aš mastau“ J. G. Fichtė laiko ne tik proto autonomiškos specifikos požymiu, bet ir bet kokio patvrimo, netgi įsulinio, esmė. I. Kantas, jo nuomone, taipogi teigia, kad be šio vaizdinio subjekto bet kuris tikrovės faktas būtų nerealus. Nesusipratimai, J. G. Fichtės požiūriu, iškyla tada, kai galvojama, kad aperecepcija tik salygoja, bet ne apibrėžia juslinę įvairovę. Mastytojas isitikinęs, kad, interpretuojant I. Kanto poziciją naujų objektų realumo plotme, būtu iškraipoma I. Kanto transcendentalinio metodo idėja, kuria pastarasis norėjo pabrėžti, jog patvrimas apriorinių formų atžvilkiu yra imanentiškas subjektui ir dėl to žmogiška būtvė, besalygiškai apibrėždama reiškiniu įvairovę, turi adekvatu silyti su pažinimo procese manipuluojama tikrove. J. G. Fichtė atkakliai kritikuoja tiek vienašališka idealistinį, tiek ir materialistini dogmatizma, bandančius iškelti realybe už žmogaus pažinimo ribų. Transcendentalumas, jo nuomone, yra kritinis idealizmas arba idealrealizmas, manifestuojantis pirminei subjekto ir objekto ryši ir visas jo pažinimo galimybes pačiame subjekte. J. G. Fichtė šiuo požiūriu yra nuoseklus. Patvrimo galutinė instancija jis randa juslinėse subjekto būsenose. „Bertarniškas apribojimo suvokimas yra jausmas <...>, jausmas saldaus, raudono, šalto ir t. t.“¹⁸, kuri bandant peržengti prasideda bevaisis transcendentinis idealizmas ar dogmatinis materializmas. Pozityvioji I. G. Fichtės transcendentalizmo sampratos pusė yra ta, kad savo bekompromisiškumu jis išaukštino žmogaus tiesioginio patvrimo svarbą,

¹⁸ Ten pat, p. 74.

jo kritika diskreditavo primityvų psichologistinių arba vulgariai antropologinių subjekto ir objekto santykio supratimą. Tačiau negalime nepastebėti, kad vienpusiška dogmatizmo kritika galų gale atsigręžia prieš patį autorių. Laikydamas I. Kanto „daiktą savvie“ tik loginiu parametru, padedančiu „Aš“ konstrukcijas objektiškai stebėti išorėje, J. G. Fichtė nepažankamai įvertina jo vaidmenį. Kas verčia mastytoją tain atkakliai neįėti realiaisia „daikto savvie“ funkcija? Ne kas kita, kaip tradicinė filosofinė nuostata, veiklioji žmogaus esmė. Mastytojas biio, kad, pripažįstant „daikto savvie“ pirmenybiškumą, pats žmogiškas subjektas susidaiktintu, suvaržytu savo laisve. „Jeigu „Aš“ būtų priskirta tokia būtis, ji nebebūtų „Aš“: ji taptu daiktu, ir jo samprata būtų sunaikinta“¹⁹. Daiktiškumą įretindamas su veiklumu, jis laiko jį žemesnio rango charakteristika. Tai, kas yra už „Aš“ ribų, turi tik bevardės masės statusą. Netgi kito individo charakteristika „Tu“ yra to paties „Aš“ ir neutralaus objektiškumo sintezė. „Mumyse pačiuose rasta „Aš“ (Ichheit) samprata pernešama į kažką šiame pirmajame teigime teigtą, <...> įrvna objekta <...> ir per šią sąlygotą sintezę pirmąkart mums atsiranda „Tu“²⁰. Viskas J. G. Fichtės transcendentalizmo kontekste tampa „Aš“ apraiškomis. O kas tada yra tas visagalis „Aš“, kas jį verčia išeiti už savo ribų? Kame slypi jo susidaiktinimo pagrindas? Tai klausimai, į kuriuos filosofas ieškojo atsakymo visą savo kūrybini laikotarpį. Apeliuodamas į tiesioginį patvrimą, konkrečias empirines sąlygas, J. G. Fichtė prieštaravo pats sau, nes neatsakė į pagrindinį klausimą: kokia šios konkretybės esmė? Empirinių faktų aibė liko bereikšmiu skambesiu: Aš, Aš, Aš... Tikrovės vaizdins, kurį turėjo paversti produktyvi vaizduotė, netekes materialaus „svorio“, „išorinio arbitro“ (daikto savvie), tebuvo subjektyviojo „Aš“ kūrybos vaisius, paprasčiau kalbant,— fantazija.

Vienpusiškai praktiškas intuityvumas, būdamas teorijos objektiškumo sąlyga, nepaisant visu J. G. Fichtės pastangu, galų gale sunaikino pats save. Ne tik produktyvi vaizduotė — žmogiškojo subjekto kūrybinumo ir realumo kriterijus ištirpo praktinių proto vizijose, bet kartu ir praktinis protas, netekdamas išorinio objektyvumo, virto bereikšme intencija arba įrvna savoka. Prieš filosofo valią dogmatizmo priešnuodžių paieška atvedė jį į dogmatizmo aklavietę. J. G. Fichtė nepavyko iki galo racionalizuoti savo sumanymo. Jis nesuprato, kad objektyvi subjekto ir objekto priešprieša nebūtinai veda į dogmatizmą, kad objektyvi, o ne formali kontroversija yra dialektikos pagrindas.

Fundamentalios I. Kanto ir J. G. Fichtės išvalgos, tiriant intelektualinės intuicijos ir produktyviosios vaizduotės santykį, dar labiau išryškino ankstesnės filosofijos trūkumus, o kartu sąlygojo tolesnes filosofines paieškas, ryškinant pozityvų tikrovės aiškinimo būdą — dialektinį metodą.

¹⁹ Ten pat, p. 79.

²⁰ Ten pat, p. 86.